

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

Београд, 09. март 2016. године

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ О ОЦЕНИ И ОДБРАНИ ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТА ЈЕЛЕНЕ ГЛУШАЦ

На предлог Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, Наставно-научно веће изабрало је Комисију за оцену и одбрану докторског рада Јелене Р. Глушац. Наставно-научно веће је на седници од 08. марта 2016. изабрало Комисију за оцену и одбрану рада под насловом *Српска православна црква у Српској деспотовини (1402-1459)*. У Комисију су ушли: др Андрија Веселиновић, редовни професор Филозофског факултета у Београду и ментор кандидаткиње, др Радивоје Радић, редовни професор Филозофског факултета у Београду и др Срђан Рудић, научни саветник Историјског института у Београду. Комисија је проучила предату тезу, и на својем заседању усагласила мишљења, сачинивши потом овај извештај Већу.

Биографски подаци кандидата

Докторанткиња Јелена Глушац је запослена на Историјском институту САНУ. Рођена је у Земуну 1984. године, где је завршила основну школу и гимназију. Године 2003. је уписала основне студије историје на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Студије је завршила 2008. године са просечном оценом 8,87 и дипломским радом *Мустафа Али из Галипоља о непристојном понашању у Османском царству у 16 веку* са оценом 9 (девет). Исте године уписала је мастер студије код др Александра Фотића из Опште историје новог века. Мастер

рад под насловом *Жена у јавности, очекивана или неочекивана појава у османском друштву од 16. до 18. века* одбранила је код ментора др Фотића крајем 2008. године. После тога, од 2009 – 2014. године радила је у две средње школе у Београду, а као што је већ речено, од почетка 2014. је запослена у Историјском институту у звању истраживач-сарадника. Од 2010- године је уписала докторске студије на Катедри за историју српског народа у средњем веку, под менторством проф. др Андрије Веселиновића. Све испите на докторским студијама је положила са највишим оценама.

До сада је објавила више научних радова и прилога, од којих издвајамо пет: 1. на енглеском језику *Woomen in Balkans, Gender, Culture and Histori*, ed. *Amira Buturović and Cemal Shich*, London 2005 = Новопазарски зборник 32 (2009) 279-285; 2. затим две биографије у *Српском биографском речнику* 5, Нови Сад 2011: *Кнежевић Пахомије (Павле)* и *Кутовали Софроније*; 3. *Положај српске православне цркве у последњим деценијама српске деспотовине*, Богословље 1 (2014) 151-160; 4. *Радне и новчане обавезе метоха светогорског манастира Лавре Св. Атанасија у време владе кнеза и деспота Стефана Лазаревића*, Свет рада 11, бр. 3, Београд 2014; 5. приказ новије студије о *Синтагмату Матије Властара*, САНУ, Београд 2013, изашлог у *Иницијалу* 1 (2014) 260-261.

Циљ, предмет и основне научне поставке дисертације

Тема докторске дисертације кандидаткиње Јелене Глушац *Српска православна црква у Српској деспотовини (1402-1459)*, има за основни циљ и задатак да у потпуности истражи и обради последње деценије постојања и деловања српске цркве у промењеним условима трајања српске државе после Косовске битке када је било угрожено, после успона за време деспота Стефана, све до пада под турску власт 1459. године. О овој важној теми и, показало се, узроцима који су условили опстанак не само српске цркве, већ и у оквиру ње елемената српске државности, до сада није детаљније писано, да би се нашли прави разлози ове њене жилавости и значаја за модерни васкрс српске државе. Дисертација је у великој мери исправила овај недостатак. Њена истраживања су испунила ову празнину, коју су кандидаткиња и њен ментор добро запазили још у почетку рада на овој тези.

Наравно, свеобухватно истраживање, да би било целовито и методолошки исправно морало је да се бави и претходним дешавањима, пре 1402. године. То подразумева неопходни осврт на немањихке традиције до овог времена, на улогу и значај цркве овог доба у чувању немањихких традиција, појаве и развоја монаштва, затим исихастичког покрета, посебно важних у ово време, и стварања култа кнеза Лазара који ће бити важан и за период деспотовине, као новог раздобља државе, у време нешто другачије него што је славно доба Немањиха. На исти начин требало је обухватити и последице овог доба, тј. период нешто после нестанка српске средњовековне српске државе 1459. године. Било је логички, а и ради заокружења теме, дотаћи се и поразне последице по цркву у првим годинама и деценијама под турском влашћу, као и прилагођавања новој ситуацији, ма колико да је она била тешка, болна и поражавајућа. Из тога је, захваљујући ипак брзом и каквом-таквом прилагођавању новој ситуацији, следовало задржавање и очување неке врсте аутономије и средњовековне црквене традиције, која ће бити кроз касније векове упорно одржавана и чувана, на крају васкрснути кроз национално ослобођење у 19. веку.

У периоду који се истражује (1402-1459), и поред тешких прилика, које су угрожавале и државу и цркву, и поред покушаја Римске курије да оствари унију са православним црквама користећи њихов тежак положај, а на њихову штету, њен положај у односу на државу није био угрожен, већ напротив, она ју је штитила колико је могла настојећи да јој делом надокнади права и привилегије које је губила у областима које су са југа постепено освајали Турци. Вековни стуб и узор српског монаштва и духовности, Света Гора, нарочито је осетила утицај немирног доба, турског страха и надирања. Угрожена од Османлија, са осетно мање прихода од ктиторија и метохија српских владара и властеле, Света Гора све више постаје њихов азил, што се најбоље види кроз додељивање аделфата. Директан показатељ слабости државе биле су све скромније задужбне са све мање прихода. Последње две деценије постојања Деспотовине нема података о даривању нових поседа, сем замене за губитак старих, укидају се или смањују раније повластице, смањују се монашке заједнице упркос настојању деспота да заштите и поштеде цркву, или јој бар олакшају све тежи положај.

Посебан напор ауторка је у дисертацији посветила организацији српске православне цркве у Босни, нарочито у границама после проширења Деспотовине на левој страни Дрине, а она нису била мала. Искоришћени су најновији подаци у

изворима који су објављени, као и најновијој литератури. То важи нарочито за објављену дубровачку грађу. На жалост, није била у прилици да користи и необјављену дубровачку грађу. Сада ће бити објављени делом дубровачки тестаменти у којима има и неких података о цркви на тој територији. Треба их још више очекивати у другим серијама Дубровачког архива. Дужну пажњу је поклонила и стању српске православне цркве у Приморју, крајем 14. и у првој половини 15. века.

Предмет и циљ посебних истраживања јесте још и праћење посебних околности којих раније није било, у оквиру српске средњовековне државе и цркве. То је пре свега угроженост и незаштићеност цркве због све мање моћи и снаге државе којој је моћ слабила због сталних сукоба са Турцима, мање са Угрима у западним областима и на северу државе. Црква као посебно жив и духовно јак организам је при крају државне самосталности све више препуштана самој себи, својој самозаштити и очувању, па и самоорганизацији. Отуда јачају *црквени сабори*, због недостатка државних које они замењују, а касније преносе у период када црква наставља да живи под Турцима. Кандидаткиња је добро поступила када је у треће поглавље убацила посебан поднаслов о саборима током владавине Лазаревића и Бранковића и тиме обогатила овај сегмент црквене политике у овом периоду.

О коришћењу изворне грађе већ је нешто речено кад је у питању необјављена и објављена драђа Дубровачког архива. Што се тиче уобичајених за наш средњи век збирки извора (повеље, записи и натписи, хагиографије, турски и угарски извори), треба констатовати да су они коректно и добро искоришћени, у складу са општом концепцијом дисертације.

За израду дисертације коришћене су уобичајене и добро разрађене и дефинисане методе у методологији историјске науке. На првом месту је прикупљање извора и обавештења (тј. литературе), што све заједно чини хеуристику као основну припремну методу. Као што смо видели, то су првенствено домаћи, а онда и страни извори. За неке од страних извора, видели смо, постојале су тешкоће (мислимо на необјављене дубровачке изворе), и могу се прикључити раду приликом припреме дисертације за штампање. Исто важи за турску грађу чије су копије недавно приспеле (после предаје тезе) у Архив Србије на основу Протокола о сарадњи са Архивом Турске Републике у Истамбулу. Завршна фаза у припреми и писању дисертације реализована је применом комбиноване методе, аналитичке и методом синтезе, што је за овакву тему и најоптималније.

Опис садржаја дисертације

Докторска дисертација кандидаткиње Јелене Глушац *Српска православна црква у Српској деспотовини (1402-1459)*, састоји се од 259 страна компјутерски сложеног и отиснутог текста, праћеног одговарајућим научним апаратом и прилозима. Осим основног текста (стр. 12-226), она садржи *Предговор* (стр. 1-11), затим *Закључак* (226-229) и *Библиографија* (229-253), у којој су донети спискови скраћеница; енциклопедије, речници и лексикони и најважније: списак извора и литературе (230-254) и на крају списак коришћеног илустративног материјала, тј. фотографија и њихов извор (укупно 25) као и историјских карата (укупно 3).

Предговор је уствари уводни део текста тезе и он садржи основно *Представљање теме* са знацима ограничења и обима теме и са основним полазиштима и могућим донетима, нарочито у условима Деспотовине и на крају разарањем османлијске власти. Наведени су затим методологија научног рада и критичко преиспитивање до сада познатих издања изворне грађе, као и литература.

Први сегмент основног текста дисертације назван је *Увод* (стр. 112-54), који уствари представља прво поглавље рада. Можемо га назвати уводним поглављем, јер приказује укратко преглед стварања и развоја српске православне цркве од стицања аутокефалности до Косовске битке и стварања култа кнеза Лазара Хребељановића. Било би исправније ово поглавље тако и назвати. Акцент и главно тежиште за каснији развој цркве су поднаслови *Монаси исихасти и Србија*, кроз који се наговештава промена у цркви 15. века и *Косовска битка и стварање култа кнеза Лазара*. Ове две целине ауторка је врло добро издвојила и, кроз њих проучила узроке и обим промена у црквеној организацији, који ће уследити наредних деценија.

Ове промене већ су видљиве у другој целини, поглављу *Промене у држави и цркви кнеза и деспота Стефана Лазаревића* (стр. 55-85). Цело ово поглавље посвећено је политичким и црквеним променама, како и сам наслов каже, у доба кнеза и деспота Стефана. Нарочито је тежак кнежевски период власти Стефана Лазаревића, када је требало средити односе са Турцима, што је значило прихватити вазалне обавезе и њихову врховну власт, а затим постепено радити на опоравку

земље од турских пустошења и катастрофалних људских жртава. Та тешка улога пала је највише на цркву, тј. најпре кратко на патријарха Спиридона, а после његове смрти у августу 1389, на његове наследнике Јефрема и Данила III. Овај последњи се може назвати творцем култа кнеза Лазара. Патријарх је постао главни ослонац у стабилизацији и превлађивању ових великих тешкоћа по Србију посткосовског доба. У овом поглављу материјал је подељен на три целине, од којих су најважније: друга која говори о *Црквеним приликама у Српској Деспотовини у доба деспота Стефана*, нарочито новоприпојеним областима преко Дрине (Сребреничка власт) и областима уз Саву и Дунав (Београдска митрополија); и трећа целина која говори о *Црквеној књижевности у доба деспота Стефана*.

Треће поглавље под насловом *Од патријарха Никона до Арсенија (86-138)* је по обиму највеће поглавље у дисертацији (52 стр). Оно истражује сложене односе Српске Деспотовине од доласка на патријаршијски трон Никона (око 1420), до Арсенија, вероватно постављеног крајем 1455, или почетком 1456. године. Он је сигурно столовао као патријарх у време пада под Турке 1459. године, а вероватно му је седиште било у Смедереву. У овом поглављу је приказан веома тежак положај српске цркве у условима сталних ратова и турских продора, онолико колико то оскудни извори омогућавају. Иначе, генерално, за црквену историју овог раздобља, када за политичку и привредну историју имамо релативно више извора, од којих највише нових необјављених из Дубровачког архива, за црквену историју влада оскудица извора због страдања црквених сведочанстава током векова турског ропства, а Дубровачки архив скоро да нема, сем изузетно у приватно-правним изворима, помена у званичној грађи органа власти Републике, вероватно због прозелитског става католичке цркве и пословичне опрезности Дубровника према суседима, посебно Србији од које је у многоме зависо у привредном и политичком погледу. Због тога је вођена особита самоцензура у дубровачкој канцеларији. У овом, могли бисмо рећи, централном поглављу од пет целина посебно истичемо две по значају и новинама, а то су: *Унија у Фиренци 1439. године* (101-106). Унија је прихваћена од стране византијског цара Јована VIII, 5. јула те године, да би Византија добила помоћ Запада против Турака. Али у Византији нису прихваћене наметнуте обавезе, нити је Запад војском подржао одбрану Цариграда од неверника, тако да се расцеп у хришћанству у каснијим вековима само продубљивао. Што се тиче учешћа Срба и става деспота према унији, он је остао чврст и деспот није прихватио унију. Али је његов однос према католицима, чијих је парохија било

значајан број у Србији, нарочито у Зетским областима и рударским крајевима, остао непромењен и толерантан, као и раније. Друго потпоглавље које издвајамо је *Државни сабори током владавине Лазаревића и Бранковића* (стр. 115-120). Ту су анализирани сви сабори од Косовске битке до пада српске државе под Турке. Ово питање је важно за цркву јер су сабори место где се о црквеним питањима расправљало и јер се улога сабора у ово време донекле мења. Улога цркве и патријарха тада знатно расте, у временима "турске опасности и страха". У том светлу треба тумачити и црквени сабор у Пећи у јуну 1450 године.

Четврта целина носи наслов *Положај српске цркве у првим деценијама османске власти* (стр. 139-160). У првом делу овог поглавља се говори о ставу ислама према немуслиманским верским заједницама од времена ширења ислама и покоравња других вероисповести, првенствено хришћана и Јевреја. Њихов однос је регулисан шеријатом и посебним канунима и у основи је њихов положај толерисан уз покорност и плаћање главарине, тј. харача. Тај однос, у основи толерантан, од времена раног ислама важио је и у Османској држави где су верски прописи за немуслиманске заједнице били толерантни и због војне службе у новоосвојеним државама, због чега су хришћани ослобађани од неких пореза. Прилагођавање и знатно мањи отпор се одвијао и подстицао на два начина: признавањем обичајног права покорених народа и издавањем законских уредби где су усвајане неке правне установе тих народа. После освајања Цариграда, на султанов позив патријарх ГенADIЈЕ Схоларије је 6. јануара 1454. враћен у Цариград и поново уведен у звање по обреду у коме је султан преузео улогу византијског цара и предао му инсигније, даровао ферман којим му гарантује повластице и ослобађа пореза. По томе се препознаје уобичајено понашање приликом првих освајања муслимана. Слично се десило и приликом пада Смедерева 1459. године, при чему је српска патријаршија постојала, уз уобичајене тешкоће, као и код других хришћана, све до треће деценије 16. века.

У петом поглављу се обрађује *Света Гора и српски деспоти* (стр. 161-181). У њему се кроз две целине приказује на основу постојеће објављене грађе и литературе, однос према Светој Гори у измењеним условима. Сада, када је она пала под турску власт, и задржала у основи своју аутономију, све више постаје уточиште и нада за спас душе и тела српских владара и властеле. Посебно се обрађује ктиторска делатност владарске породице последњих деспота Бранковића после пада Деспотовине под турску власт.

Последње поглавље носи наслов *Ктиторије у Деспотовини* (182-225). У првом делу овог поглавља обрађене су ктиторије кнеза и деспота Стефана Лазаревића, као и деспота Ђурђа и Лазара Бранковића. Већином се ту ради о ктиторским прилозима црквама и манастирима у новим даривањима села или других прихода (најчешће новобрдског сребра, док је још Ново Брдо било под влашћу деспота). Деспот Стефан је изградио своју монументалну задужбину, манастир Ресаву (Манасију) од 1407-1418, али није сачувана оснивачка повеља, као и три цркве у Београду за које такође бису сачувани оснивачки акти. Уз то он је издао 8 даровних повеља манастирима са поседима или другим приходима. Исто су, иако у тежим условима, чинили и Бранковићи, који су у деспотском периоду издали 9 даровних повеља, углавном за светогорске манастире. Само се Ђурђевом наследнику Лазару Бранковићу приписује оснивање Св. Тројице код Горње Каменице у Тимочком крају из 1457. године. У овом поглављу су обрађене и задужбине властеле и клира. На крају је посебан део посвећен *Преносу моштију Свете Петке и Светог Луке у Србију*.

Основни резултати и научни допринос

Најпре треба нагласити да је кандидаткиња добро савладала ову, по свему специфичну тему из наше средњовековне историје и историје српске православне цркве. Истовремено, она је овладала и посебним знањима из ове области која доприносе да се свестрано савлада и прикаже тема и њени специфични саставни делови, а то су теологија и историја цркве. При томе је посебна пажња поклоњена позном средњем веку када у једном његовом периоду и за један део (политика и привреда првих деценија 15. века) када имамо више извора домаћих и страних и када њихова компарација даје најбоље резултате, што се из тезе јасно види. Тема је потпуно обрађена, па су самим тим остварени и основни научни резултати које је сама кандидаткиња и њен ментор постављао током израде дисертације. Пре свега, посао је хеуристички добро обављен, и кад су у питању извори и кад је у питању литература. Тиме ја кандидаткиња донела низ нових, или мање познатих података и исправки досадашњих знања. Кандидаткиња је у раду показала да је у потпуности овладала методологијом историјске науке и критиком историјских извора. Из свега до сада реченог види се да је добро обрадила тему и на тај начин пружила нов научни допринос у нашој медијевистици.

Закључак са предлогом

На основу свега што је у реферату речено, чланови Комисије имају част да предложе Наставно-научном већу Филозофског факултета да **прихвати реферат као изузетно позитиван и одобри усмену одбрану докторске дисертације Јелене Глушац под насловом *Српска православна црква у Српској Деспотовини (1402-1459)*, пред Комисијом у истом саставу.** Том приликом ће чланови Комисије изнети своје појединачне похвале и примедбе, питања и предлоге кандидаткињи, све у циљу евентуалног побољшања садржаја дисертације.

Чланови Комисије:

1. др Андрија Веселиновић, редовни професор
2. др Радивој Радић, редовни професор
3. др Срђан Рудић, виши научни сарадник